

A régi ház és a lerombolt ház. Tormay Cécile kísérlete a konzervatív értékek védelmére

1. Irodalomtörténetírásunk a XX. század első felének szellemi életét vizsgálva elsősorban a Nyugat köréhez vagy az avantgárd mozgalmakhoz csatlakozó íróinkkal foglalkozott behatóbban, a konzervatív-nemzeti érzelmű szerzőkre kevesebb figyelmet fordított. Pedig nem érthető meg ez a korszak ez utóbbi csoporthoz tartozó szerzők műveinek és gondolkodásmódjának ismerete nélkül.

Véleményem szerint feltétlenül ezek közé a szerzők közé tartozik a két világháború közötti konzervatív magyar irodalom egyik kiemelkedő személyisége, Tormay Cécile. (1876-1937). Élete és művei híven tükrözik saját korának és társadalmi osztályának gondolkodásmódját és értékítéletét.

Bibó István a Trianon után Magyarországon kialakult helyzetet a politikai hisztéria fogalmával jellemezte. A Horthy-korszakban Magyarországon a revíziós politika és az újabb forradalomtól való félelem mindent felülírt, s ez nemcsak a külpolitikát határozta meg döntően, hanem a szellemi életet és a közgondolkodást is. A művészet és tudomány, különösen az irodalom és a történettudomány átpolitizálódott, s az egész korszakra jellemző, hogy *„A közönség csakúgy, mint az egyén (...) belemenekül valami álmegoldásba, a megoldás illúziójába.”*

Ez a fajta gondolkodásmód egyaránt megfigyelhető a kor olyan vezető politikusainál, mint Horthy, Bethlen István, Klebelsberg, illetve nyomon követhető Tormay Cécile életének alakulásában és műveiben is.

Tormay első nemzetközi és hazai sikereit két regényével, az 1911-es *Emberék a kövek között*-tel és az 1914-es *A régi házzal* aratta. Ez utóbbiban egyszerre írta meg saját családjá és a XIX. századi pesti német polgárság magyarrá válásának történetét. Már ez a műve is megmutatta, hogy Tormay számára mennyire fontos a múlt, a hagyományok, s családjá előző nemzedékei életének néma tanúi a bútorok, használati tárgyak, s otthonuk, a régi ház. Az 1918-19-es események kizökkentették gondtalan, védett világából. Veszélybe került mindaz, ami fontos volt számára: szeme láttára hullott darabjaira egy öröknek hitt társadalom és állam, veszélybe került saját és szerettei élete. Mindez politikai szerepvállalásra ösztönözték: megalapította és vezette a konzervatív és nemzeti szellemű asszonyok szervezetét, a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét*, megírta a híres-hírhedt *Bujdosó könyvét* a forradalmak koráról, elvállalta a Klebelsberg által a liberális *Nyugat* ellenlapjának szánt *Napkelet* szerkesztését. Műveivel és közéleti tevékenységével egyaránt a Horthy-rendszer támogatására törekedett.

2. A „régí ház” nem csupán egyik legsikeresebb regényének címe, hanem az író nő egész életére és világszemléletére vonatkoztatható metafora is.

Személyes identitásának, biztonságérzetének alapját családjá és ősei jelentették. Műveit végigolvasva feltűnik bizalmatlansága minden emberi kapcsolattal szemben (legyen az barátság vagy szerelem, férfi és nő viszonya például nála sosem harmonikus), egyetlen kivételt az anya-gyermek kapcsolat jelent. A másik biztos fogódzó pontot az őseire való emlékezés biztosították számára. Különösen hangsúlyosan jelenik meg ez a gondolat a *Megállt az óra* című novellájában, ahol a jelen elviselhetetlensége elől az elbeszélő képzeletben saját családjának múltjába

menekül, ott lel megnyugvást és erőt élete folytatásához. És ezt a fajta életszemléletet képviselte *A régi ház* című regénye is, ahol a címeli épület nem csupán egy család otthona, hanem több nemzedék életének tanújaként, egy család, egy életmód, egy mentalitás jelképévé is vált.

Ezt a metaforát kiterjeszthetjük következő könyvére, a *Bujdosó* könyvre is, amennyiben ezt az írását a „lerombolt ház regényének” is tekinthetjük, Tormay számára ugyanis az 1918-19-es események fő jelentése az volt, hogy a két forradalom mindazt megpróbálta lerombolni, ami az ő számára alapvető fontossággal bírt, amit a „rég ház” szimbolizál.

Tormay további írói és közéleti tevékenységének alapvető mozgató rugója és célja pedig a konzervatív értékek védelme, a „rég ház” újjáépítése volt.

3. *A Bujdosó* könyv megjelenése óta napjainkig egymástól szélsőségesen eltérő véleményeket váltott ki. Elfogulatlan(abb) értékelése a mai napig nem történt meg. Ennek egyik oka, hogy 1918-19-es események történelmi megítélése kapcsán a mai napig nem alakult ki konszenzus.

Tormay 1918-19-es események jobboldali értelmezését adta, érthető, hogy baloldaltól megjelenése óta napjainkig sok kritika érte. Fábry Zoltán „*bujtató könyv*”-nek nevezte, a 60-as években készült, Sötér István szerkesztette magyar irodalomtörténetben, a „Spenót”-ban azt olvashatjuk róla, hogy „*a forradalomról rajzolt torzkép, útszéli módon rágalmazó*”, és még hosszan folytathatnánk az egymásnak ellentmondó értékelések felsorolását. A szocializmus idején a tanácsköztársaságnak és az előzményeként értelmezett öszirózsás forradalomnak csak jó oldalai kerültek bemutatásra, s mindazt, ami nem illett ebbe a rózsaszín képbe, elhallgatták vagy meghamisították. (Így lett például a rettegett Szamuelyból és a Lenin fiúkból pozitív hős.) Tormay ellenben ezeket az időket, mint a magyar történelem egyik legsötétebb időszakát mutatta be könyvében, s azok számára, akik 1918-19-ben csak a „haladó történelmi hagyomány”-t akarták (és akarják) látni, érthetően nem volt kíváncs az eseményeknek ilyen szempontú leírása. Másrészt Tormay könyve sem mentes az elfogultságtól. A történelmi korszak jobb ismerete fogódzót jelenthetne az olvasóknak a *Bujdosó* könyv kritikusabb olvasásához.

4. *A Bujdosó* könyv körül mai napig tartó viták kialakulásához nagyban hozzájárult a könyv hangvétele és propagandisztikus célja.

Az író, kimondott szándéka szerint, nem egyszerűen ennek a másfél évnek a krónikáját akarta megírni, hanem a „*fájdalom könyv*”-ét, vagyis a hangsúlyt az érzelmekre helyezte: azt akarta megmutatni, hogy mit érzett és gondolt ő, amikor mindez történt. A könyv szerint ott volt szinte minden fontosabb eseménynél, ítéletet mond a látottakról, felháborodik, kétségbeesik, reménykedik. E közben gyakran nem mérlegel, nem törekszik a tökéletes tényyszerűsége, „a másik oldal megértésére”, az események hátterének komolyabb elemzésére, inkább láttatni és átélhetővé akarta tenni az eseményeket. Ez az erős érzelmi telítettség, amely a könyv minden lapját áthatja kétélű fegyver: az olvasót vagy teljes azonosulásra készíti, vagy heves ellenállásra, támadásra. Mindkét eset kizárja a józan mérlegelést, a kritikus befogadást.

Ugyanakkor nem érthető meg ez a könyv az 1920-as évek elejének politikai viszonyainak ismerete nélkül. Bel- és külpolitikai téren egyaránt harc indult meg

1918-19 értelmezése körül. A 20-as években ugyanis fontos külpolitikai törekvés volt a főképp kisantant országok magyar ellenes propagandája elleni küzdelem, Magyarország közelmúltjának megismertetése, illetve a magyar ügy iránti szimpátia felkeltése a nyugati államokban. Ebben vállalt szerepet Tormay könyve is, melyet több európai nyelvre is lefordítottak. S nyilván válasz volt a könyv a „vörös emigráció” támadásaira is. A Tanácsköztársaság bukása után külföldre menekült „forradalmárok” Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Kun Béla vezetésével nem tartották kizártnak a Magyarországra való visszatérést, a kommunisták Moszkva segítségével reménykedtek, a polgári radikálisok a kisantanttal kerestek kapcsolatot. Különösen a bécsi magyar emigráció folytatott komoly propaganda hadjáratot a berendezkedő Horthy-rendszerrel szemben, az *Ember*, a *Bécsi Magyar Újság* és a *Jövő* rendszeresen hozta leleplező cikkeit a fehérterror valós és vélt kegyetlenkedéseiről, illetve tárgyalásokat folytattak elsősorban cseh és szerb politikusokkal egy emigráns magyar kormány létrehozásáról, melynek célja Horthy megbuktatása lett volna. A legkomolyabb propagandaharc épp 1920 körül zajlott, s ekkor írta meg Tormay Cécile is *Bujdosó könyve* első részét. Szándéka nyilvánvaló, a nyugati közvélemény előtt a demokrácia üldözöttjeként szereplő baloldali vezetők szavai hitelének rontása.

Másrészt a *Bujdosó* könyvnek belpolitikai jelentősége is volt. Romsics Gergely hívta fel arra a figyelmet, hogy a 20-as évek belpolitikai küzdelmei nemcsak a jelenért, hanem a múlt birtokbavételéért is folytak. Ennek a harcnak a szerves részeként született meg a *Bujdosó* könyv.

5. Különösen problematikussá teszi a *Bujdosó* könyv megítélését antiszemitizmus. Az antiszemitizmus témája még napjainkban is kényes kérdés, mibenlétének megítélése továbbra sem mentes a végletektől. Minden olyan írás, amely csak érinti ezt a témát, ingoványos talajon mozog. Tormay könyvében többször hangsúlyozta azt a saját korában igen elterjedt nézetet, miszerint a forradalmak fő felelősei a zsidók, s ennek alátámasztására soha nem felejt el kiemelni egy-egy forradalmár zsidó származását. A zsidó összeesküvésbe vetett hite helyenként egyenest rémlátomásokig ragadta. Ez a szemlélet már saját korában sem volt kifejezetten szimpatikus, a holokauszt után pedig zsidó ellenes kirohanásai teljesen más akusztikát nyertek.
6. A *Bujdosó* könyv jelenkori befogadásában problémát jelent műfajának bizonytalansága is. Nem mindegy ugyanis, hogy az olvasó tényirodalomként vagy szépirodalomként olvassa a könyvet. Véleményem szerint a leginkább ráillő műfaji megnevezés a regényes korrajz. Külső formáját tekintve könyve naplónak látszik, erre utalnak a dátumhoz kötött bejegyzések, az egyes szám első személyű elbeszélő, az erősen személyes jelleg, mindez azt a benyomást kelti, hogy az egyes bejegyzések a leírt eseményekkel egy időben keletkeztek, s egy szemtanú hiteles beszámolójáról van szó. Gyanút kelt viszont, hogy az első részben Tormay ott van mindenütt, ahol valami fontos politikai esemény történik, s bár a helyzet napról napra változik, ő mégis kezdetől ugyanúgy ítéli meg az eseményeket: a könyvet végig egységes látásmód és hangnem, helyenként szépirodalmi igényű kidolgozottság, tudatos hatni akarás

jellemzi - mindez sejteti, hogy a korabeli feljegyzések alapos átdolgozásával van dolgunk. Tormay könyvében bizonyos egyenetlenség figyelhető meg: egyszer egy regény főhősének (akit épp Tormay Cécile-nek hívnak) és családjának olykor kalandokat sem nélkülöző személyes sorsát követjük nyomon, máskor korabeli dokumentumokat olvashatunk, történelmi események részletes leírását, vagy egy-egy politikus vagy író portréját kapjuk. Így aztán mind az irodalmi, mind az inkább elemző-feltárázó szál töredékes marad. Mindezt összegezve, úgy gondolom, hogy a könyv - bár sok tényanyagot is tartalmaz, mégis közelebb áll a szépirodalomhoz, mint a tényirodalomhoz, leginkább a regényes korrajz műfaji megjelölés illik rá.

7. A Tormay Cécile által szerkesztett *Napkelet* sorsa, a megalakulása körüli huzavonák, a lap arculata, munkatársi gárdája hűen tükrözték a korabeli irodalmi viszonyokat. A *Napkelet*tal való foglalkozás árnyalhatja a *Nyugatról* alkotott képünket is.

A *Napkelet*et eredetileg Klebelsberg kezdeményezésére a *Nyugat* ellenlapjaként indították 1923 januárjában. 20-as évekbeli története jól mutatja a korabeli irodalmi és tudományos élet átpolitizáltságát, a táborokat elválasztó szinte átléphetetlen határokat. A lap indulásakor Tormay igyekezett megnyerni a *Nyugat* első nemzedékének nagyjai közül Babitsot, Kosztolányit, Tóth Árpádot, Schöpfung Aladárt, ígéretekkel kapott, de végül senki sem „pártolt át” a *Napkelet*hez, bár ez Babits esetében többször komolyabban felmerült. Ugyanígy Móricznak sem sikerülhetett 1929 táján a „nemzeti koncentráció” programjával a *Nyugat* számára megnyerni a „másik tábor” íróit és olvasóit. A két tábor között ekkor még nem volt átjárás.

Ugyanennek a megosztottságnak volt köszönhető, hogy a *Napkelet* kritikai és tudományos része kezdetől színvonalas volt (Horváth János, Szekfű Gyula, Brisits Frigyes, Rédey Tivadar, Pais Dezső), a tudományos élet szereplői számára ugyanis a *Nyugat*ban való szereplés nem volt ajánlatos, a *Napkelet* első komolyabb versenytársa így az 1927-ben induló *Magyar Szemle* lett.

8. A Klebelsberg-féle újkonzervativizmus erősen éreztette hatását a 20-as években fellépő új nemzedék gondolkodásmódján, közülük viszonylag kevesen támogatták a liberális ellenzékét, s ez hatással volt a *Napkelet* helyzetére, munkatársi gárdájára is.

A harcos konzervativizmus a *Napkelet*nek inkább csak az első néhány évét jellemezte, a húszas évek végén már otthont adott az ún. esszéíró nemzedék néhány kiemelkedő tagjának (Szerb Antalnak, Halász Gábornak), a *Nyugatot* elhagyó Németh Lászlónak, a pályakezdő Szentkuthy Miklósnak. Egyfajta kísérleti telepet jelentett ezeknek a fiatal íróknak: Halász Gábor például itt fejlesztette ki későbbi munkamódszerét, az irodalomtörténeti portrét és tablót, Németh Lászlónak itt jelentek meg a *Kritikai Napló*ban világirodalmi tárgyú kritikái, melyek egyben világnézeti útkeresésének eszközei is voltak.

9. A 30-as évek a *Napkelet* virágkorának tekinthető: a szellemi életben történt változások és az új segédszerkesztők Németh Antal (1933-35), majd Kállay Miklós (1935-41) új lendületet adtak a lapnak.

1933-34 folyamán a lap jelentős tartalmi és szerkezeti változásokon ment át.

Megújult a *Szemle* rovat: egyrészt az által, hogy az eddig is közölt zenei, képzőművészeti és színházi tárgyú kritikákat ezentúl önálló rovatokban adták közre, Prahács Margit, Genthon István, illetve Rédey Tivadar szerkesztésében, másrészt új rovatokkal is bővítették a *Szemlét*. Februárban indult meg a *Külföldi Krónika*, mely világirodalmi aktualitásokkal foglalkozott, egyre nagyobb teret adva benne Hamvas Bélának, májusban a „*Gépművészet*” vagyis a rádióval és filmmel foglalkozó rész, decemberben Katona Jenő szerkesztésében *A hónap szellemi élete*, mely a szellemi élet aktualitásaival foglalkozott. A szépirodalmi részben újítást jelentett a külföldi, kortárs novellák közlése, illetve 1933 márciusától a réz- és fametszet illusztrációk (Szönyi István, Buday György, Fáy Dezső, Molnár C. Pál munkái). 1934-től a folytatásos regény melléklet formájában jelent meg a lapban. A *Napkelet* olvasói számának növelését célozta nyilván a terjedelemben beállt változás is: 1930-tól az évi 24 szám helyett csak 12-t adtak ki, az egyes számok terjedelmét 80 oldalról 100-120-ra növelve, s így jelentős árcsökkenést tudtak elérni, a lap egy éves előfizetése 40 pengő helyett csak 28-ba (tisztviselőknak 20 P-be) került. Tormay mindvégig figyelemmel kísérte a lap szerkesztését, a végső szót mindig ő mondta ki. Németh Antalnak írt leveleiből kibontakoznak szerkesztési elvei. A lap indulásakor az alapítók szellemiségüket a keresztény és nemzeti kettős jelszavával jellemezték. Ezeket az értéket Tormay a 30-as években is alapnak tekintette. Hangsúlyt helyezett arra, hogy a katolikus és protestáns témák egyenlő súllyal szerepeljenek egy számon belül, fontosnak tartotta a hazaszeretetet, a nemzeti érzés ápolását az irodalom eszközei révén is. Kerülte viszont a politikai jellegű cikkeket közlését, megőrzendő a *Napkelet* irodalmi jellegét. A szerzők esetén is fontos volt, hogy politikailag ne exponálják magukat. Bár fontosnak tartotta a szerzőgárda bővítését, fellépett a túlzott fiatalítás ellen is: igyekezett egyensúlyt tartani az új és az ismert szerzők száma között, nehogy az olvasók elforduljanak a laptól. 1933-tól kezdve tehát a *Napkelet* megfiatalodott: némileg kísérletezővé vált, új szerzőket és formákat próbált ki a segédszerkesztő, Németh Antal. S mögötte ott volt Tormay, ki hol biztatón, hol „fékként” lépett fel, mivel egyszerre szerette volna megújítani és megőrizni a *Napkelet* eredeti arculatát.

Hiba lenne azonban csupán e két ember tevékenységével és elveivel magyarázni a lapban végbement változásokat. A *Napkelet* színvonalának emelkedése a 30-as években egyértelmű, s ebben több tényező játszott szerepet: nagyon fontos volt a tehetséges és ambiciózus segédszerkesztő személye, fáradhatatlan szervező és toborzó munkája, de mindez kevesebb eredményt hozott volna, ha a 20-as évekhez képest nem változott volna olyan sokat a konzervativizmus megítélése, s az évtized elején nem jelentkezett volna fórumokat keresve magának egy újabb írónemzedék, így került többek között a laphoz Rónay György, Thurzó Gábor, Sótér István, Szabó Zoltán, Jékely Zoltán, Boldizsár Iván. A *Napkelet* indulása óta sokat változott, éles szembenállása a Nyugattal a 30-as évekre szinte teljesen eltűnt, így érthető, hogy a *Napkeletet* búcsúztató cikkében 1940-ben Schöpfung már sajnálkozott a lap megszűntén.

10. Tormay Cécile utolsó regénye, *Az ősi küldött* a a tatárjárás kori Magyarországon játszódik, nála azonban a történelem inkább csak stílus és forma, eszköz, hogy mindazt elmondja, amit saját életéből és gondolataiból fontosnak vélt.

Az 1920-30-as években a történelmi regény műfaja virágkorát élte a magyar

irodalomban. Bár Tormay is igyekezett minél jobban megismerni a XIII. századi Magyarország világát, szokásait, írása eltér a korabeli történelmi regényektől. Hiányoznak belőle a kor szokásainak, életmódjának hosszas leírásai, a történelmi eseményeknek, illetve személyeknek részletező bemutatása. Mindebből csak annyit kapunk, amennyi a főszereplő személyes sorsának ábrázolásához elengedhetetlenül fontos. Tormaynál a történelmi kor mindvégig a háttérben marad, csak lehetőséget ad általánosabb érvényű mondanivalója kifejtésére. *Az ősi küldött* című regénytrilógiáját élete fő művének, egyfajta szintézisnek szánta: ennek megfelelően a műben több szál fonódik össze. Az egyik magából a korválasztásból következik: a tatárjárás és a Trianon utáni Magyarország közti párhuzam kézenfekvő. Közös az ország elpusztulásának élménye, a keleti barbárok elleni harc és az újjáépítés szükségessége. Ung - Kerecsényi Dezső szavaival élve - „*egész magyarságunk lelkiismeret-vizsgálatának nehéz útját*” járja végig.

A másik ilyen, a kor levegőjében jelenlevő elem a magyarság kelet és nyugat közti köztes állapota: István király óta Európához akar tartozni, de zsigereiben mindig megmaradt ázsiaiainak. A 30-as években az ún. turanizmus megjelenésével újra teret nyert a magyarság ázsiai eredetének hangsúlyozása. Ez az európaiság és ázsiaiság közti ellentét Tormay művében mint a pogányság és kereszténység ellentéte jelenik meg, a pogány ázsiaiság felé való visszafordulást a regény lehetetlennek és értelmetlennek ábrázolja.

A harmadik, a regény folyamán egyre nagyobb jelentőséget nyerő szál, az Ung lelkében lejátszódó folyamatok ábrázolása, mely egyben az író saját lelki tapasztalatainak és az életről és küldetéséről vallott nézeteinek összegzését adja.